

ג. תקשורת, יהדות ודמוקרטיה

11. חופש הביטוי וגבולותיו בתפיסה היהודית (6 שעות לימוד)

מטרה :

- ✓ להבין את משמעות חופש הביטוי והכרת גבולותיו ביהדות
- ✓ להבין שאיסור לשון הרע והשמירה על שמו הטוב של האדם הם חלק מהמצוות שהאדם הדתי מחויב להם, ומהוות בסיס לדילמות בעשייה המקצועית של העיתונאי.

חופש הביטוי והפגיעה באנשים – תיאור המציאות וניתוחה

אנו מצויים בעידן של פתיחות, תקשורת דינאמית ועיתונות חוקרת, המספקים מידע לציבור והמפרסמים ברבים עובדות, הערכות, השגות ודברי ביקורת. בעשותם כך מופצים דברים ואמירות באשר לבני אנוש, דמויות ציבוריות ואזרחים מן השורה, ששם הטוב, יוקרתם האישית ועתידם הציבורי בחברה ובקהילה מונחים על כף המאזניים. גם השיח הציבורי הפך עם הזמן, למרבה הצער, למתלהם וחודרני, לאו דווקא למהותם של רעיונות וערכים, אלא לגופם של אנשים, אשר עומדים חסרי אונים אל מול התופעה מחוסר יכולת משמעותית להגיב ולהתגונן.

בלא מעט מן המקרים, דומה שהדברים מושמעים ומופצים, ללא בחינה ובדיקה ראויים, בלי שיעשה חשבון הנפש, גם כאשר מושמעת מחאתם של הנפגעים. משמיעי הדברים ומפיצייהם רואים צידוק מלא לנהוג בדרכם, בשם הזכות לחופש הביטוי ולזכות הציבור לדעת.

אכן, חופש הביטוי הנו זכות יסוד בסיסית במשטרים דמוקרטיים, וניתן לומר כי קיימת הסכמה רחבה שהזכות לחופש הביטוי היא זכות ראשונה במעלה, אשר מהווה למעשה את נשמת אפו של התהליך הדמוקרטי (לוי, 2003 : 48).

הזכות לחופש הביטוי היא חלק בלתי ניתק מכבודו של האדם בהיותו בן אנוש שנולד צלם. מרכיב בל יינתק מכבוד האדם הוא גם כיבוד שמו הטוב של האדם, שהרי "המלבין פני חברו ברבים כאילו שופך דמים". אין להימנע במציאות החיים, ממצב בהם מתנגשות זכויות יסוד אלו זו בזו. במקרים אלה נדרשים אנו לאזן בין הזכויות, אשר ככלל שוות ערך הן, על פי נסיבות המקרה והעניין, ואיזון זה ראוי לו שיעשה בזהירות ובקפידה.

אכן, יצר הסקרנות של הציבור מחד גיסא, ומאידיך גיסא יצר התקשורת לספק את סקרנותו של הציבור מהר ובעסיסיות ה"מוכרת" את אמצעי התקשורת טוב, וכן התחרות בין אמצעי התקשורת, בינם לבין עצמם – כל אלה יש והם גורמים אי-צדק עם האזרח ופוגעים ללא הצדקה ובמידה קשה בזכויותיו של אזרח פלוני לשמו הטוב, ולא טוב הדבר. אך חלילה לנו, בשל מקרים חריגים, להמעיט מחשיבותה ומעוצמתה של התקשורת כמכשיר חשוב ורציני בחיזוק

הדמוקרטיה, כמנגנון פיקוח וביקורת המתריע על פגיעה בסדרי המינהל התקינים ובקידום שלטון החוק והמשפט.

השופט (בדימוס) דב לוין מסכם את המורכבות שבמציאות היומיומית¹ כי **זכותו של אדם לחופש הביטוי וזכותו של האדם לשם הטוב**, כשמתייחסים אליהם בכבוד ובאיזון, אינן עומדות זו מול זו ואינן סותרות האחת את האחרת, אלא נהפוך הוא – הן משלימות זו את זו (לוין, 2003 : 89-90).

מציאות זו מעמתת בין חופש הביטוי מחד גיסא ובין הפגיעות השונות הנובעות מחרות זו. כזכור, הבאנו את דבריו של פרופ' שבייד (לעיל) בפרק העוסק בחופש וגבולותיו אודות התנגשות שבין הזכויות השונות בחברה המערבית כביטוי לחירותו של האדם. זאת בניגוד ליהדות הרואה בחובות השונות המוטלות על האדם ביטוי לחירותו. חלוקה זו תהיה במידה מסוימת נכונה אף בעיסוק הפרטני בחופש הביטוי וגבולותיו.

חמשת חלקי הדיבור – קביעת גבולות עקרוניים לחופש הביטוי

יש הרואים את שורשיו של חופש הביטוי ביהדות עוד באירועי ספר במדבר, החל מצמד הנביאים אלדד ומידד המתנבאים נגד משה. בניגוד ליהושע המציע לכולאם, דוגל משה רבינו בהענקת חופש ביטוי אף להם. מי שסימלו לאורך הדורות את המאבק להשמעת דעה שונה היו נביאי ישראל אשר יצאו כנגד השלטון ומחו על עוולותיו ועל חטאי הציבור, ושילמו על כך מחיר אישי וחברתי יקר.² המשך הדברים הוא בתיאור אלפי המחלוקות בתלמודים השונים, אשר נאמר עליהן "אלו ואלו דברי אלוקים חיים".³

הרמב"ם בפירושו למסכת אבות (פרק א' משנה ט"ז) מתייחס לחופש הביטוי לאור דבריו של רבן שמעון בן גמליאל "כל ימיי גדלתי בין החכמים ולא מצאתי לגוף טוב אלא שתיקה". בפירושו זה מציג הרמב"ם (עמ' י"ט – כ"א מהד' שילת) את החשיבה שהייתה מקובלת בספרי המוסר הערביים בני זמנו. אלו חילקו את הדיבור חלוקה טכנית על פי מפתח תועלת ונזק (נזק בלבד, נזק ותועלת, לא נזק ולא תועלת, תועלת בלבד). הרמב"ם, לעומתם, מציג חלוקה ערכית של הדיבור לחמישה סוגים, תוך קביעת דרגות ברורה (**האסור**, **המאוס**, **המותר**, האהוב והמצווה).

למעשה, די בחלוקה זו על מנת להגדיר את גבולותיו של חופש הביטוי על פי הפילוסופים הערביים ועל פי הרמב"ם. עם זאת, חלוקה זו היא עקרונית בלבד ואינה עוסקת בפרטי ההלכות של סוגי הדיבורים השונים. הרמב"ם בעצמו הרגיש בכך, ומצא לנכון להרחיב בהמשך דבריו אודות איסור לשון הרע, המוזכר כחלק מהדיבור האסור. בהמשך לדבריו, ניתן לומר כי חופש הביטוי פוגע כיום

¹ רבים עמדו על כך. לדוגמא ראו כהן, תשי"ח.

² בעניין זה ראוי לתת את תשומת הלב לשני מקורות יסודיים: עמוס פרק ז', פזוקים י"ז וירמיהו פרק כ"ו, המצביעים על המתח הקיים בין נביאי ה' המותחים ביקורת על ההנהגה והמלך בראשם ועל התייחסויות שונות כלפיהם.

³ על נקודה זו עמד בהרחבה כהן, תשס"ב.

אף בדרכים אחרות, כגון רכילות ופגיעה בשמו הטוב של האדם. אמנם הרמב"ם התייחס לנושאים אלו במקומות שונים (כגון בהלכות דעות פרק ז'), אך עוצמת ההיקף והפגיעה כיום הן גדולות וחזקות בגלל תקשורת ההמונים. לאור זאת נתייחס לתחומי פגיעה שונים כתוצאה מחופש הדיבור. סיכום בסיסי לתיחום גבולות חופש הביטוי ביהדות ניתן למצוא בדבריו של ד"ר אביעד הכהן, 'המשפט העברי וחירות הביטוי על עקרונות חופש הביטוי ומגבלותיו במשפט העברי'. דבריו אלו מובאים בגיליון פרשת השבוע לפרשת "מצורע" תשס"ה בהוצאת המחלקה למשפט עברי במשרד המשפטים בשיתוף מכללת "שערי משפט".

פגיעות דומות אך שונות: רכילות, לשון הרע ואבק לשון הרע

כאמור, ניתן באמצעות חופש הביטוי לפגוע באדם בדרכים שונות. ריבוי המונחים עלול ליצור בלבול, בייחוד לאור העובדה שהחוק הישראלי כלל את הפגיעות השונות תחת אותה קורת גג של חוק איסור לשון הרע תשכ"ה – 1965. במאמר הסוקר את יסודות איסור רכילות ולשון הרע בהלכה ובאגדה, מציג השופט חיים ה' כהן (1993) את ההבדלים העקרוניים השונים בין רכילות, לשון הרע⁴ ואבק לשון הרע. ביסוד הדברים ניתן להשתמש בהבחנתו של הרמב"ם:

אי זהו רכיל? זה שטוען דברים והולך מזה לזה ואומר: "כך אמר פלוני, כך וכך שמעתי על פלוני" – אף על פי שהוא אמת, הרי זה מחרב את העולם. יש עוון גדול מזה עד מאוד והוא בכלל לאו והוא לשון הרע, והוא המספר בגנות חברו אף על פי שאומר אמת, אבל האומר שקר נקרא מוציא שם רע על חברו.

(הלכות דעות פרק ז' הלכה ב')

כלומר, אדם המפיץ מידע שלא על מנת להזיק נחשב לרכיל. לעומתו, **מספר לשון הרע** מתכוון לספר דברי גנות על מושא דבריו, ואין הבדל אם דבריו הם אמת. בניגוד לשניים אלו, העשויים להיות דוברי אמת, **מוציא שם רע** מפיץ שקר בדבריו. לקראת סוף מאמרו, עוסק כהן בקשר בין לשון הרע ובין העיתונות ש"כבר אמר מי שאמר כי העיתונות היא לשון הרע הממוסדת". על חירות הביטוי ופגיעתה באמצעות התקשורת עמד בן-דרור ימיני במאמר שכותרתו 'הקלות הבלתי נסבלת של כוח הביטוי':

...את חופש הביטוי אסור, כמעט, להגביל. העניין הוא, שמה שקרוי אצלנו חופש הביטוי הוא בעצם כוח הביטוי. אלה שני דברים שונים באופן קוטבי. כוח הביטוי נוצר ברגע שאין שום הגבלות וריסונים. ...חוק לשון הרע, שאמור להגן על הפגועים, נהפך לבדיחה גרועה. מי שאין לו עור של פיל והרבה כסף בצד, נאלץ להשלים עם הכוח שיש לאחרים לעשות

⁴ על הניגוד בין שניים אלו בלא קשר למקורות היהדות מופיע אף בראשית מאמרה של אלמוג, 1993.

לו מה שהם רוצים. הוא יודע, בעיקר אם הוא איש ציבור, שתביעת לשון הרע רק תרע את מצבו.

...כשמדובר בכוח הביטוי, שמתחזה לחופש הביטוי, מותר לעשות הכל. אפשר להשמיץ, לפגוע, לסלף, לעוות – ולתפוס פוזה של לוחם. והלוואי שהמקרים הללו היו נדירים.

(”מעריב” 23.5.95, מוסף ”מעריב היום” עמ’ 2)

אם כן, תקשורת ההמונים מקדמת את חופש הביטוי, אך בד בבד מביאה בכנפיה נזקים שונים, שהם תוצאותיה של חירות זו. בהמשך הפרק נעסוק ביתר פירוט בפגיעות ובהגבלות השונות של חופש הביטוי בהקשר התקשורתי, לאור מקורות היהדות.

לשון הרע

בפירושו מונה הרמב”ם, כאמור, את לשון הרע (להלן: לה”ר) כאחד מהדיבורים האסורים. מהי מהותו של דיבור זה? האם הוא אסור בכל מצב ועניין? באיזה מצב הוא מותר? מהן ההשלכות שלו לעשייה העיתונאית?

במדינת ישראל נחקק חוק איסור לשון הרע⁵ בשנת תשכ”ה – 1965 והגדרות האיסור ועונשו שונים מן האיסורים בהלכה.⁶ בתי המשפט בישראל עסקו פעמים רבות במהותו של האיסור, תוך מתן דגש לתקשורת ההמונים הנוטלת חלק משמעותי בעבירה על חוק זה. השופט גבריאל שטרסמן אף פרסם מדריך מקיף בעניין זה לעיתונאים. אנו נעסוק בהיבטים התקשורתיים הבסיסיים של איסור זה.

את העקרונות היסודיים של איסור פרסום לשון הרע מחד גיסא, ושל החובה למנוע נזק מאידך גיסא תוך השוואה לעקרונות העולים מחוק לשון הרע (ה’תשכ”ה – 1965), תוך הצגה של מספר מקרי בוחן מציג הרב אייזנברג במאמרו המצ”ב. ניתן לסכם את דבריו ולומר כי החוק וההלכה מנסים לשמור על האיזון הראוי בין זכויות הפרט ובין זכויות הציבור. עם זאת ניתן לראות מכמה מקורות ועקרונות כי ההלכה מקפידה יותר מהחוק על זכויות הפרט ומעניקה הגנה תקיפה יותר על זכויות אלו.

⁵ הספר המקיף אשר נכתב עד כה על חוק זה והשלכותיו יצא לאחרונה - חופש הביטוי בתקשורת: חוק איסור לשון הרע – פסיקה ופרשנות. ראו דיל ונתנזון, 2005. בכוונתנו להצביע בפרקנו זה על מאפיינים מרכזיים בלבד בנושא זה.

⁶ לסקירת הענישה במשפט העברי על לשון הרע ראו רקובר, תשכ”ב.

לשון הרע במערכת ציבורית דמוקרטית – שחיתויות אנשי ציבור וניהול קמפיין בחירות

כאמור, הופעתם של אמצעי התקשורת ההמוניים יצרה דילמות הלכתיות אף בתחום לשון הרע, והעלתה מספר שאלות לדיון. בין היתר, השאלות המרכזיות שעלו לדיון הן:

- א. האם יש איסור לשון הרע או רכילות בפרסום מעשיהם של אנשי הציבור באמצעי התקשורת?
- ב. מה יעשה אדם שיש בידו מידע על מעשה שחיתות של איש ציבור?
- ג. כיצד יש לנהל מערכת בחירות על פי ההלכה?

במאמר שפרסם הרב עזריאל אריאל בגיליון צהר ה הוא עוסק באותן המציאויות בהן יש לאדם זכות ולעיתים אף חובה לספר לשון הרע. מציאויות אלו נכללו תחת הקטגוריה של לשון הרע לתועלת. אף על פי שהביקורת נאמרת מנקודת מבט סובייקטיבית וזאת משום שגם במצב כזה כוונתו של המפרסם לתועלת. במאמר המשך שפורסם בגיליון צהר ו ממשיך הרב אריאל את ניתוח הדברים ומתמקד במערכת הבחירות. לדבריו, המסקנות המעשיות הן:

1. על הביקורת והתעמולה לעמוד **במבחן של וודאות ותועלת כאחד**.
2. כוונת המפרסם צריכה להיות לתועלת בלבד. תנאי זה יכול להתקיים באופוזיציה אידיאולוגית, במשרד המבקר ובמשטרה. קשה לו מאוד להתקיים בעיתונות, וכמעט אי אפשר לו להתקיים באופוזיציה פוליטית.
3. לבסוף, כל ניהול מערכת הבחירות ומסע הפרסום הכרוך בה צריך להיות מלווים בהתייעצות רצופה עם תלמידי חכמים.

בנספח רעיוני למאמרו אלו, מודה הרב אריאל כי "אכן לא גן עדן הוא העולם הזה". לאור זאת, הוא קורא לעיתונות הדתית "ליצור את הדגם הראוי לפוליטיקה אחרת ולעיתונות אחראית, הפועלות באהבת ישראל גדולה ומתוך רגישות ציבורית ופרטית לכל הצדדים שבהם עוסקות הן".

הוצאת שם רע על עצמים וציבור – הגינות בפרסום משווה והשמצת ציבור בתקשורת

בניגוד ללשון הרע או רכילות העשויים להכיל דברי אמת, הוצאת שם רע היא אמירת שקר אודות אדם מסויים. דיני מוציא שם רע במקרא נתייחדו לאדם המעליל על אשתו שלא הייתה בתולה, אך הוצאת דיבה נעשתה על ידי המרגלים ששלח משה אף "על עצים ואבנים" כלשון המשנה (ערכין דף ט"ו עמוד א). האומנם אמירת דברי גנאי על עצמים או על דברים מופשטים, כגון: מקצוע, דת או מגזר באוכלוסיה נכללת באותם דיבורים אסורים?

עו"ד כרמית פנטון, לשעבר היועצת המשפטית של הרשות השנייה לטלוויזיה ורדיו, עמדה על נקודה זו תוך דיון בפרסום משווה כחלק מחוק איסור לשון הרע. לדבריה, יש השקה בין איסור זה ובין חוק הגנת הצרכן וחוק הרשות השנייה לטלוויזיה ורדיו. לדבריה, גם "המעטת ערך אחרים" כלשון תקנון האתיקה של הרשות השנייה מותרת במגבלות מסויימות, והחורג מהן עלול להיקנס

כספית. זאת משום ש"קידום מטרות כלכליות ואחרות אינו מצדיק ביזוי מוצריו של מתחרה וזלזול בשירותיו".

בהמשך דבריה היא עוסקת בפרסום פוגע או משמיץ, המוגדר חוק כלשון הרע "על חבר בני אדם או על ציבור כלשהו שאינו תאגיד". פרסום זה עלול להופיע בכתבות שונות, המכלילות עיסוק מסוים, כעריכת דין ורפואה או פלח באוכלוסיה, כמתנחלים או מרצים. לאור עיסוק בפסקי הלכה שונים ניתן לראות את היחס המחמיר של ההלכה בנושא זה ביחס למשפט הישראלי.

רכילות תקשורתית

כפי שצויין לעיל, ישנו הבדל בין לשון הרע ובין רכילות. בעוד מטרתו של הראשון היא לספר בגנותו של מושא הדיבור, הרכילות היא ללא כוונות זדון. עם זאת, יש בהפצת רכילות פגיעה בפרטיותו של האדם ולעיתים אף בשמו הטוב. באמצעי התקשורת ההמוניים הרכילות החלה לתפוס עם השנים נתח משמעותי: טורי רכילות המסקרים עניינים ואירועים אישיים של אישי ציבור הפכו לדבר שבשגרה בעיתונות היומית.

בעוד ההלכה שוללת לחלוטין דיבור זה, כפי שפסק הרמב"ם, מאפשר החוק "הגנה טובה אם... בפגיעה היה עניין ציבורי המצדיק אותה בנסיבות העניין". בית המשפט העליון באחד מפסקי הדין המרכזיים בנושא איסור לשון הרע, עניין חברת החשמל נגד עיתון "הארץ" אימץ את קביעת השופט האנגלי פירסון על פיה פרסום שמטרתו "לספק מזון לסקרנים או למלא יצרם של רכלנים" אינו "עניין ציבורי" ולא יזכה עיתון בהגנה מפני תביעה על הוצאת לשון הרע.

במאמר העוסק ביחס בין פרסום דברי רכילות והזכות לפרטיות, מציעה שולמית אלמוג את מבחן התועלת כבסיס לאיזון בין שני האינטרסים האלו. עם זאת, בגלל כוחה העולה של התקשורת, אשר היא מגבילה את חופש הביטוי שלה יש לדאוג להגנה תקיפה יותר ליסודות אחרים של החברה כגון הזכות לפרטיות וכבוד האדם.

הזכות לשם טוב

אחת ההשלכות המרכזיות של כל אותן הפגיעות שמנינו עד עתה היא הפגיעה בשמו הטוב של נשוא הדיבור. בחוק איסור לשון הרע הישראלי נעשה איזון בין זכות היסוד בדבר חופש הביטוי ובין זכות היסוד לשם טוב, כאשר במעשה החקיקה ניכרת השפעתו של המשפט העברי. בעניין זה ראוי להזכיר את דברי שלמה המלך הידועים כי "טוב שם מִשְׁמֶן טוֹב, וְיוֹם הַמָּוֶת מִיוֹם הַנֶּלֶד" (קהלת פרק ז פסוק א).

את הנימוק לכך ניתן למצוא בדברי המדרש (קהלת רבה (וילנא) פרשה ז ד"ה א [א] טוב):

טוב שם משמן טוב: שמן טוב יורד ושם טוב עולה, שמן טוב לשעתו ושם טוב לעולם, שמן טוב כלה ושם טוב אינו כלה, שמן טוב בדמים ושם טוב בחנם, שמן טוב נוהג בחיים ושם טוב נוהג בחיים ובמתים, שמן טוב בעשירים ושם טוב בעניים ובעשירים, שמן טוב מהלך מקיטון לטרקלין ושם טוב הולך מסוף עולם ועד סופו, שמן טוב נופל על המת ומבאיש, שם טוב נופל על המתים ואינו מבאיש, שמן טוב נופל על המים ונידוח, ושם טוב נופל על המים ואינו נידוח שנאמר (יונה ב') ויאמר ה' לדג ויקא את יונה, שמן טוב נופל על האור ונשרף ושם טוב נופל על האור ואינו נשרף דכתיב (דניאל ג') באדין נפקין וגו'. אמר ר' יהודה בר' סימון מצינו בעלי שמן טוב נכנסו למקום חיים ויצאו הם שרופין, ובעלי שם טוב נכנסו למקום מתים ויצאו חיים: נדב ואביהוא נכנסו למקום חיים ומתו, חנניה מישאל ועזריה נכנסו לאתון נורא ויצאו חיים, לכך נאמר טוב שם משמן טוב וגו'.

במאמרו מציג נועם סולברג (תשס"א) את האיזונים בין חופש הביטוי לבין הדאגה לשמו הטוב של האדם בהתבסס על מקורות המשפט העברי. זאת תוך הדגמה ממקרים שאירעו כמו תביעתו של השר לשעבר, אברהם שפירא להימנע מפרסום הספר "הגביר" אודותיו או פרסום שמותיהם של חשודים. לרוב, ניתן לשמור על חופש הביטוי תוך הגנה על כבוד האדם ושמו הטוב. עם זאת, נותרו עדיין מציאויות בהן יש להכריע לצד זה או אחר. בעניין זה ראוי להביא את דבריו של שופט בית המשפט העליון אליקים רובינשטיין אודות המחלוקת סביב נושא זה בקרב שופטי בית המשפט העליון ואנשי האקדמיה:

איסור לשון הרע הוא מן ההגבלות על חופש הדיבור⁷. כבודו של האדם כולל את צלם האנוש שבו ואת שמו הטוב כאחת. גם בחברה המקדשת את חופש הביטוי כעקרון-על, יש הכרח בקיומו של חוק זה, כדי שכבודו של האדם ושמו הטוב, שהוא לרבים נכס יחיד, לא יהא למרמס.

פרופ' אמנון רובינשטיין⁸ מסיק כי ההגנה לזכותו של אדם לשם טוב לא פגעה במעמדה של הזכות לחופש ביטוי, ועל פי הפסיקה יש לערוך בכל מקרה איזונים בין שתיהן בלא להקנות עדיפות מראש לאחת מהן. לדידי, שם טוב עומד במדרגה גבוהה, וכדי להגן עליו ראוי אף להגביל את חופש הביטוי.

הבה ישים כל אחד מאתנו את עצמו במקום הנפגע מלשון הרע ויחוש את כאבו. וכבר חזיתי על בשרי ועל בשר זולתי פגיעת לשון הרע מהי. גם בעידן שהכל מקדשים בו את חופש הביטוי, כערוכה נגד טוטליטריות ועריצות, אין המוטטלת צריכה לנוע עד הכפשתו של אדם לעפר.

⁷ ראו: חיים כהן, המשפט, ירושלים תשנ"ב, עמ' 567; יונה יהב, לשון הרע, תשנ"ו, עמ' 108.

⁸ המשפט הקונסטיטוציוני של מדינת ישראל, ב, פרק "הזכות לשם טוב", עמ' 1064.

מצע רשימה זו קצר מהשתרע מלעסוק בו בכל הנושאים שנידונו בפסיקת בתי המשפט. ראה למשל דיון נוסף חברת החשמל נ' הארץ, שנקבע בו ברוב דעות (מפי מ"מ הנשיא, כתוארו אז, השופט לנדוי), נגד דעת השופט (כתוארו אז) שמגר כי לחופש הביטוי אין מעמד-על לעומת זכויות יסוד אחרות, כולל זכותו של האדם לשמו הטוב. השופט שמגר דיבר שם (ובערעור לפני כן) על "מעמד-על" משפטי לחופש הביטוי, כהמשך לכינוי "זכות עילאית" בדברי השופט אגרנט בבג"צ קול העם נ' שר הפנים.

...בפסק הדין הנזכר לעיל, חברת החשמל נגד "הארץ", מציין השופט עציוני את "גישתו המחמירה של המשפט העברי בסוגיית זכותו של אדם להגנת שמו הטוב כפי שהיא מתבטאת באמרה הידועה מספר קהלת: 'טוב שם משמן טוב' (עמ' 335).

"חוק יסוד: כבוד האדם וחירותו" כולל איסור חוקתי של פגיעה בכבודו של אדם באשר הוא אדם (סעיף 2) וזכות להגנה על כבוד זה (סעיף 4). פשיטא ששמו הטוב של אדם הוא חלק מכבודו, כדברי השופט ברק⁹: "לשון הרע הפוגעת בשם הטוב פוגעת בכבוד האדם של הנפגע".

(רובינשטיין, תשס"א: 3-4)

ד'דאקט'קה

בפרק זה היישום הטוב ביותר יהיה איסוף כתבות, ידיעות או טורים עיתונאיים¹⁰ בהם נראה, לכאורה, עבירה על אחד מהתחומים הנדונים, ולבחון האם התייחסות ההלכה והחוק עולות בקנה אחד. למשל: במציאות בה מתפרסמת כתבה עליה חלות הגנות אמת דיברתי, תום לב ועניין לציבור, אך אסורות על-פי ההלכה.

תרגיל אחר הוא הבאת עיתון אחד לכיתה וחלוקתו בקרב מספר קבוצות. כל קבוצה משמשת כחדר מערכת בעיתון, ועליה להחליט אלו מהידיעות יושמטו או יקודמו ואולי ינוסחו מחדש לאור ההנחיות ההלכתיות העקרוניות שלמדו בכיתה.

ביבליוגרפיה:

⁹ א' ברק, פרשנות במשפט - פרשנות חוקתית, ירושלים תשנ"ד, עמ' 527.

¹⁰ כמו כן ניתן לערוך דיון על מקרי בוחן שונים אמיתיים, המופיעים בספרו של משה רונן, אתיקה עיתונאית, או לחילופין להציג מקרים תיאורטיים.

אלמוג, שולמית, 'פרסום דברי רכילות מול הזכות לפרטיות במשפט הישראלי', בן-זאב, אהרון ובן-זאב, אבינועם (עורכים), רכילות, עמ' 67-77, תל-אביב, הקיבוץ המאוחד.

אריאל, הרב עזריאל, תשס"א :

- לשון הרע במערכת ציבורית דמוקרטית (א), צהר ה', עמ' 37-62.
- לשון הרע במערכת ציבורית דמוקרטית (ב) (ביקורת ציבורית ומערכת בחירות, למעשה), צהר ו', עמ' 23-40.

גביון, רות, 1994, זכויות אדם בישראל, תל-אביב, אוניברסיטה משודרת [בעיקר פרק ה'].

דיל, סיגלית ונתנזון, אורלי, 2005, חופש הביטוי בתקשורת: חוק איסור לשון הרע – פסיקה ופרשנות, תל-אביב, המכון למחקרי משפט וכלכלה.

הכהן, אביעד, תשס"ה, 'המשפט העברי וחירות הביטוי: על עקרונות חופש הביטוי ומגבלותיו במשפט העברי', פרשת השבוע מס' 205, המחלקה למשפט עברי במשרד המשפטים ומכללת שערי משפט.

ימיני, בן-דרור, למצוא כותרת מעריב 23.5.95, מוסף "מעריב היום" עמ' 2.

כהן, חיים, תשי"ח, 'חופש הביטוי וזכויות הפרט', ספר השנה של העיתונאים, עמ' 189-191.

כהן, חיים הרמן :

- תשס"ב, 'מחלוקת לשם שמים: על חופש הדעה והדיבור במשפט העברי', פרשת השבוע מס' 78, המחלקה למשפט עברי במשרד המשפטים ומכללת שערי משפט [על חופש הדעה והדיבור במסורת ישראל, תשנ"ב, תקדים ג-ד, עמ' 179-201].

- 1993, 'לא תלך רכיל: מקצת רכילות ולשון הרע מהלכה ואגדה', בן-זאב, אהרון ובן-זאב, אבינועם (עורכים), רכילות, עמ' 96-126, תל-אביב, הקיבוץ המאוחד.

לוי, דב, 2003, 'חופש הביטוי מול הזכות לשם הטוב (איזונים והגנות)', ספר שמגר – מאמרים א', עמ' 47-90.

[רבנו] משה בן מיימון, מסכת אבות (מהדורת שילת), תשנ"ד, מעלה אדומים, הוצאת מעלות.

סולברג, נועם, תשס"א, 'זכות האדם לשם טוב, חופש הביטוי ולשון הרע לתועלת', פרשת השבוע מס' 29, המחלקה למשפט עברי במשרד המשפטים ומכללת שערי משפט.

פנטון, כרמית, תשס"ב, "'ויוציאו דיבת הארץ'" – לשון הרע על עצמים ועל הציבור', פרשת השבוע מס' 77, המחלקה למשפט עברי במשרד המשפטים ומכללת שערי משפט.

רובינשטיין, אליקים, תשס"א, "דבתם רעה": על המאבק הנמשך לכבודו של הזולת ולשמו הטוב", פרשת השבוע מס' 6, המחלקה למשפט עברי במשרד המשפטים ומכללת שערי משפט.

רון, משה, תשנ"ח, אתיקה עיתונאית, ידיעות אחרונות – ספרי חמד.

רקובר, נחום, תשכ"ב, 'על לשון הרע ועל הענישה עליה במשפט העברי', סיני נ"א, עמ' קצ"ז – ר"ט, שכ"ו – שמ"ה.

שטרסמן, גבריאל, 1989, 'כיצד להימנע מפרסום לשון הרע – מדריך שימושי לעיתונאי', קשר 6, עמ' 44-59.

12. צנעת הפרט וזכות הציבור לדעת

מטרות:

✓ להבין שהזכות לפרטיות ניצבת מול זכותו או רצונו של הציבור לדעת. ניגוד זה יוצר דילמה, אשר התייחסות ההלכה אליה שונה מהתייחסות החוק.

הפרק הקודם הסתיים בפגיעה בזכותו של האדם לשם טוב. פגיעה זו משיקה לפגיעה בה אנו נעסוק בפרק זה – הפגיעה בזכותו של האדם לפרטיות. על השווה והשונה בין שתי זכויות אלו עמדה פרופ' רות גביון (1994: 121-115). החירות בפרק זה אינה מתמקדת בחירות הדיבור על נזקיו הטמונים בו, אלא ביכולת להגיע למידע על ידי חדירה לפרטיותו של האדם. ספרים ומאמרים רבים נכתבו בנושא זה,¹¹ אך אנו נתמקד רק בהיבטים מסויימים ומצומצמים של האיזון בין זכותו של הציבור לדעת וצנעת הפרט, הרלוונטיים ללימודנו הממוקד.

רקע: היקף ההגנה על פרטיותו של האדם – שלוש הגישות

הזכות לפרטיות מגלמת את אינטרס היחיד שלא להיות מוטרד בצנעת חייו על-ידי אחרים. בנוגע להיקף ההגנה על פרטיותו של האדם ישנן שלוש גישות: הראשונה היא **גישת ה"אי הבדל"**, המבינה כי ביתו של אדם הוא מבצרו ואין לאיש רשות לחדור לפרטיותו של היחיד ולפגוע בצנעתו. הגישה השנייה היא **גישת ה"עין הציבורית"**, הדוגלת בכך שיש רשות לראות את המרחש בתחומו של היחיד, ואין להגן על פרטיותו כלל. **גישת איזון האינטרסים** מנסה לפשר בין שתי הגישות האמורות ומתירה לחדור לצנעתו של הפרט בתנאים מסוימים, כגון: דאגה לביטחונו של הציבור. מלבד זאת, אין רשות לחדור ולפגוע בצנעת הפרט. שלוש גישות אלו מובאות בראשית מאמרו של סגל (1983: 175-178). מבין גישות אלו בררה לה כל חברה את הגישה הראויה בעיניה לאיזון הזכויות השונות: הזכות לפרטיות מול הזכות לדעת. בהמשך דבריו עומד סגל על המתח בין הזכויות הללו ומציג את האיזון כפי שעשה המחוקק הישראלי וכפי שהוא מתבטא בארצות הברית. מן הראוי לברר מהי גישתה של היהדות בנוגע למתח זה, וכיצד היא באה לידי ביטוי בתחומים שונים.

¹¹ גביון, רות, 1982, 'איסור פרסום הפוגע בפרטיות: הזכות לפרטיות וזכות הציבור לדעת', זכויות אזרח בישראל, האגודה לזכויות אזרח בישראל, תל-אביב; 'הלם, אלי, 2003, דיני הגנת הפרטיות, תל-אביב, פלשטיין-גינזור; סגל, זאב, תש"ס, הזכות לדעת באור חוק חופש המידע, תל-אביב, לשכת עורכי הדין; סגל, זאב, 1996, חופש העיתונות: בין מיתוס למציאות, תל-אביב, פפירוס; קימלמן, ארנון, תש"ס, הזכות לצנעת הפרט בראי המשפט העברי, עבודה לשם קבלת תואר מוסמך, רמת-גן, אוניברסיטת בר-אילן

ההגנה על צנעת הפרט במשפט העברי

בסקירה, שהכין המשנה ליועץ המשפטי לממשלה לשעבר, ד"ר נחום רקובר, מובא רקע מקיף אודות האמצעים השונים, שנקטו במשפט העברי מאז ימי המקרא, על מנת להגן על פרטיותו של האדם. הגנה זו באה לידי ביטוי בשמירת פרטיותו של האדם בתחומים רבים ומגוונים, כגון: גילוי סודותיו, חשיפת מכתביו והצצה לחייו הפרטיים בביתו ובחצירו. איסורים וחרמות שונים הותקנו על ידי פוסקי ההלכה לאורך הדורות להגן על פרטיותו של האדם, כגון: קריאת כתביו של אדם ללא רשותו.

היזק ראייה

כאמור, אחד מהנזקים שההלכה נתנה עליה את דעתה הוא היזק הראייה. היזק זה הנגרם כתוצאה מראיית המתרחש ברשות היחיד של הפרט חייבה שורת הנחיות והדרכות במסגרת הלכות שכנים. זאת מתוך מגמה לשמור על צנעת הפרט, ובהתבסס על ההבנה שזהו אחד מסוגי הנזקים "שאין דעתו של אדם סובלת", כפי שכותב הרמב"ם בהלכות שכנים (פרק י"א הלכה ד). במאמרו של הרב אייזנברג מובאת סקירה של ההלכות היסודיות בעניין זה כגון: פתיחת חלונות מול ביתו של השכן או במקום הפונה לתחומו של השכן, ופוגע בפרטיותו. הלכות אלו התייחסו למציאות שהייתה במשך אלפי שנים בהם היה יכול רק השכן הקרוב לפגוע בפרטיותו של מי שגר בסמוך לו. כיום ייתכן ושכן או אורח לא קרוא עלול להעצים את הפגיעה בצנעתו של הפרט על-ידי הפצת צילומים או הקלטות שלו באמצעי תקשורת ההמונים. אולי אחת התופעות הידועות בהקשר זה היא הפאפראצי.

היזק ראייה תקשורתי - פאפאראצי

גלגול מודרני ותעשייתי של היזק הראייה בין שכנים שונים מצא לו מקום בתופעת הפאפראצי. סקרנותו של הציבור לדעת אודות חייהם הפרטיים של אנשים מפורסמים היא רבה ביותר. כתוצאה מכך נפוצה כיום התופעה של צילום אישים מפורסמים אף במקומות או במצבים אינטימיים – פאפאראצי. צילום, אשר מנציח רגע אישי ביותר בחייו של מפורסם במיוחד יכול להאמיר במחירו למאות אלפי דולרים. לאור זאת, הפיתוי הניצב לפתחם של הצלמים הוא גדול. יצרני התקשורת מבינים את הפוטנציאל הכלכלי הטמון בפרסום מעין זה ודורשים אותו מהצלמים העובדים עבורם. מסיבות אלו מתנהלת תעשיית צילומים משומנת היטב המתבססת על חדירה לפרטיותם של אנשים.

במאמר שפרסם הרב דוד סתו, רב ביה"ס לתקשורת "מעלה", מוצגת הדילמה ההלכתית סביב עיסוק בצילומים מעין אלו. הרב מציג את ההגבלות הקיימות בעניין זה לאור המקורות ההלכתיים (שצוינו אף על ידי ד"ר רקובר) תוך התייחסות ישירה לתקשורת ההמונים המודרנית.

ההיתר והחובה לחשוף בפני הרבים

עד עתה נוצר הרושם כאילו ההלכה רק מציבה שילוט האוסר חדירה כלשהי לפרטיותו של האדם ללא כל הקלה. עם זאת, במבט מקיף, ניתן לראות כי דווקא לאור העובדה שההלכה מקדשת את פרטיותו של האדם היא מתירה ואף מחייבת את האדם במקרים מסויימים לחשוף את הידוע לו. זאת בגלל שההלכה מוצאת כי לעיתים מוותר לציבור לדעת או לעיתים זוהי אף חובתו של הציבור [בכל מקרה, אין מדובר בזכותו של הציבור].

במאמר שפרסם ראש תחום משפט עברי במשרד המשפטים, ד"ר מיכאל ויגודה, מובאים האיסורים שהוזכרו עד כה. עם זאת, מובאים ההיתרים והחובות לחשיפת פרטים, הנחשבים מוגנים, לכאורה, מתוך דאגה לצנעת הפרט. למשל: ההיתר אודות דבר שנאמר בפני שלושה או הצלת אדם שלישי מפגיעה על-ידי עדכוננו בפרטים הנחשבים ללשון הרע.

עימות חופש העיתונות וצנעת הפרט – מקרה לדוגמא

דוגמא לפסק דין המעמת את חופש העיתונות מול צנעת הפרט הוא פסק הדין במשפט פלוני נגד "ידיעות אחרונות" – 1992.12¹² בשנת 1988 פרסם העיתון "ידיעות אחרונות" כתבה ובה תיאור הריגת אדם – מאורע שהתרחש בשנת 1956 על ידי נער שהיה אז בן 16. הכתבה שלוותה בצילומים של הנער ושל האיש גרמה לחשיפתו, וההורג, שהשתקם בינתיים ונשא אישה ופתח חנות הגיש תביעה בגין הוצאת לשון הרע. הוא טען שפרסום הכתבה גרם לו לעקור ממקום מגוריו, לנטוש חנות שהייתה בבעלותו, ולהיות מטרה לשנאת הבריות. פסק הדין במשפט זה עוסק בהיבטים השונים של חופש העיתונות וגבולותיו ובעימות בין זכות הציבור לדעת מול הזכות לפרטיות. בפסק הדין ¹³ כתב השופט צבי טל:

בחוק לשון הרע בא לידי ביטוי הניגוד הקיים בין מספר אינטרסים. בראש ובראשונה חופש הביטוי כערך, וכנגדו הערך שבשמו הטוב של האדם. רבות נכתב על ערכו של חופש הביטוי, חירות הביטוי הוכרה כאחת מחירויות היסוד של האדם בישראל, שבאה, בין השאר, לאפשר ליחיד להגשים את עצמו, לסייע בחשיפת האמת ולהבטיח קיום חילופי דעות החיוניים למשטר דמוקרטי. חופש הביטוי נתפס כ"זכות עילאית"...ואף כונה כ"ציפור נפשה" של הדמוקרטיה שלנו...אלא שבצידו קיים ערך חשוב לא פחות – האינטרס של האדם לשמו הטוב. אינטרס שנאמר עליו כי הוא "תנאי חיוני לכל שוחר חופש".

¹² פרטי המקרה והפסיקה מובאים ממאמרו של הרב יהודה אייזנברג, תשנ"ו, 'על חופש המידע והזכות לפרטיות', בשדה חמד ג-ד.

¹³ פ"מ, תשנ"ד חלק ב' עמ' 397 ואילך.

כבוד האדם ושמו הטוב חשובים לעיתים לאדם כחיים עצמם... וכבר נאמר כי "כל המלבין פני חברו ברבים כאילו שופך דמים".

האיזון בין ערך הביטוי החופשי לבין ערך השם הטוב מגולם בגוף הוראות החוק, ובכללן ההיתרים וההגנות המוענקים בו... לעניין ההגנה מפני תביעה על פרסום לשון הרע קבע המחוקק תנאי כפול: אמת בעובדות וקיום עניין ציבורי לפרסמן...

נראה, אם כן, כי פרסום הכתבה בצורה בה פורסמה, כשניתן לזהות את X אין בה עניין ציבורי. נכון היא כי העיתונות - וכמוה כל התקשורת בכללם - משמשים כ"שומרי" הדמוקרטיה, ואין חולק על חשיבותם, אבל כשם שהם יכולים להיות כלי קודש, יכולים הם להיות כלי משחית, ולפגוע ללא רחם. והלבנת פני אדם ברבים, ואפילו פניו של אדם ששפך דם, הרי אף היא "שפיכות דמים". ואם כלי התקשורת הם "שומרי" הדמוקרטיה, הרי בית המשפט מופקד לעשות "משמרת למשמרתם".

בהתייחסות לגובה הפיצויים שהעיתון צריך לשלם לניזק, מתלבט השופט טל בשאלה אם פיצויים גבוהים יגרמו להגבלת חופש העיתונות, והוא מצטט בפסק הדין את דבריו של השופט ברנזון בערעור אזרחי 552/73 עמ' 596 :

כשלעצמי, אינני רואה ניגוד בין השמירה על שמו הטוב של הפרט על ידי פסיקת פיצויים הגונים על פרסום לשון הרע בעיתון, לבין הבטחת חופש העיתונות - החוק תחם תחומים סבירים והגונים למותר בשטח זה של פרסום לשון הרע... הייתי אומר להיפך: בגלל התפוצה הגדולה של העיתונות וכוחה הרב להזיק - היא זקוקה לריסון יתר. אם ישנו ריסון מספיק - מה טוב, ולא - על בתי המשפט להביא לכך על ידי פסיקת פיצויים הולמים. במצב השורר בארץ, שיש ועיתונים נתפסים לדברים שבסנסציה... וחורגים מתחום המותר לפי החוק, פסיקת פיצויים מתאימים היא אולי האמצעי הברור והבטוח ביותר לבלימת הנטייה הזאת...

לבסוף פסק השופט טל "לשלם לתובע סך 500,000 ₪ ועוד 20% מסכום זה (=100,000 ₪) כשכר טרחת עו"ד, בצירוף מע"מ, צמוד מהיום, מלבד איגרות והוצאות משפט, צמוד מיום הוצאתם".

דידאקטיקה

אף בפרק זה ניתן להעלות דילמות רבות לדיון מתוך פרשנות אקטואלית למקורות השונים המצוטטים במאמרים שהובאו לעיל.

דוגמאות לדיונים בדילמות שונות בעקבות מאמרו של ד"ר רקובר

גילוי סודות

1. לאור המאמר, כיצד יש להתייחס להדלפת פרטים משיבות סגורות (ממשלה/ קבינט) לידי התקשורת?
2. פעמים רבות מתקיימות שיחות שאינן לציטוט ו/או אינן לייחוס בין עיתונאים שונים לבין מקורות, החפצים בעילום שמם וזהותם. האם ניתן למצוא לכך סימוכין מלשון התלמוד? האם התנהלות מעין זו ראויה ונכונה בכל עת, או שמא, לעיתים, יש להסיר חסינות זו מאחר וייתכן והדבר בכלל חובת הציבור לדעת?

חרם דרבינו גרשום

3. חשיפות עיתונאיות מתבססות לעיתים על גילוי מסמכים או מכתבים אישיים של אנשים מפורסמים מהם ניתן ללמוד על פן לא מוכר באישיותם. האם חשיפה כזו שלא ברשות הכותב תהיה מותרת על-פי היהדות? נמקו.

בעקבות המקרה לדוגמא:

התלמידים יתבקשו להביע את דעתם על עצם הפרסום, על שיקולי השופט ועל פסיקתו ובכך להבין את משמעות המחיר של איזון הזכויות השונות.

ביבליוגרפיה:

אייזנברג, יהודה, 1996, 'על חופש המידע וזכויות הפרט', בשדה חמ"ד (ל"ט) ג-ד, עמ' 52-33.

גביון, רות:

- 1988, 'הזכות לפרטיות ולכבוד', בלי הבדל – זכויות האדם בישראל, עידנים – ידיעות אחרונות, עמ' 61-80.

- 1994, זכויות אדם בישראל, תל-אביב, משרד הביטחון.

ויגודה, מיכאל, תשס"ג, "'מה טובו אוהליך יעקב': צנעת הפרט וחופש הביטוי", פרשת השבוע מס' 129, המחלקה למשפט עברי במשרד המשפטים ומכללת שערי משפט.

ישובי, נעמה, תשנ"ז, חופש הביטוי ותקשורת המונים, ירושלים, משרד החינוך, התרבות והספורט.

סגל, זאב, 1983, 'הזכות לפרטיות למול הזכות לדעת', עיוני משפט ט (1), עמ' 175-204.

סתו, הרב דוד, 1997, 'פאפראצי – צילום ופרסום של אנשים ללא הסכמתם', נקודה 209.

רקובר, נחום, 1970, 'ההגנה על צנעת הפרט (Privacy)', סדרת מחקרים וסקירות במשפט העברי,
חוברת ד, ירושלים, משרד המשפטים.